

STANISŁAW WYSPIAŃSKI – MIT – TRADYCJA – HISTORIA

Recenzja książki I.E. Rusek,
**Stanisław Wyspiański –
Mit – tradycja – historia**,
Warszawa 2024.

Nowe odczytania

*I poszedł po ziemi polskiej
głos żałoby, i zdawało się,
że pękło serce w narodowym
dzwonie. – Dla wielu nie-
zrozumiały, dla wielu obcy,
„brat, którego nie znał” cały
szereg królów i książąt na wielu dzielnicach
polskiej poezji, stał się przez śmierć swoją
bliski i najbliższy. Śmierć jego jak klęskę od-
czuł naród, i to niech będzie miarą, czem stał
się, czem był – i czegośmy od niego czekali¹.*

Stanisław Wyspiański (ur. 15 stycznia 1869 i zm. 28 listopada 1907 roku) stanowi przykład artysty absolutnego. Tworzył rysunki, szkice, meble, witraże (w tym niezwykle cenne w kościele Franciszkanów w Krakowie), dzieła polichromiczne,

utwory poetyczne, drama-
tyczne, elementy scenografii
teatralnej, a ponadto, wcie-
lał się w role aktorskie, bę-
dąc członkiem amatorskiej
trupy teatralnej. Stworzył
szatę graficzną dla krakow-
skiego „Życia” i z zamiło-
wania sporządzał programy
odbudowy ważnych dla kra-
kowskiego życia kulturowe-
go zabytków. Nie powinien
zatem zaskakiwać powyższy

cytat i odczuwalna strata po śmierci auto-
ra *Nocy listopadowej*. Artysta ten, jak nikt
wcześniej, dokonywał symbolicznej demitolo-
gizacji wad narodowych, uobecniając
w tekście znaną i kolportowaną iluzję oraz
jej rzeczywisty obraz, a tym samym przy-
czynił się do odtworzenia romantycznych
mitów, być może nieco zapomnianych
w XX wieku.

Zakres działań artystycznych może bu-
dzić zdumienie. Jednak niewątpliwie sztuka
dramaturgiczna w największym stopniu
oddziaływała na odbiorców, a tym samym
na stałe wpisała się do kanonu literackiego

¹ M. Ruszyńska, *Stanisław Wyspiański. Próba charakterystyki*,
Poznań 1909, s. 3.

(wzbudziła także najwięcej kontrowersji i emocji). Co więcej, stanowi do dziś najważniejszą częścią literackiej praktyki artystycznej Wyspiańskiego. Stąd też od lat 60. XX wieku mimowolnie przybierało prac poświęconych analizie i interpretacji dramatów Wyspiańskiego. W tym warto wymienić publikacje: Danuty Knysz-Rudzikiej – *Dramat Wyspiańskiego. Poetyka i ewolucja gatunku* (Łódź 1993), Ostapa Ortwin – *O Wyspiańskim i dramacie* (opr. J. Czachowska, Warszawa 1969), Zbigniewa Sudolskiego – *Stanisław Wyspiański* (seria „Ludzie, czasy, dzieła”, Warszawa 1983) czy z nieco bardziej współczesnych: książka Marii Prussak – *Wyspiański. Mitologia nowoczesnego artysty* (Warszawa 2021). Ostatnia z przywołanych pozycji, a zarazem jedna z najświeższych propozycji monograficznych, omawia konstrukt artysty nowoczesnego, swoistego kapłana sztuki, którego zamiłowanie literackie staje się celem egzystencji. Autorka ukazuje mit wokół którego Wyspiański budował swój obraz jako artysty, tym samym podkreślając zamiłowanie artysty do poszukiwania mitologicznych kontekstów.

Książka *Stanisław Wyspiański – mit – tradycja – historia*² autorstwa Iwony E. Rusek³ wydana w ramach serii wydawniczej

„Literatura i Pamięć” stanowi zbiór bogato zarysowanych interpretacji i analiz, których osią twórczych dociekań stają się kluczowe dramaty młodopolskiego pisarza takie jak: *Wesele*, *Warszawianka* czy *Noc listopadowa*. Książka wyróżnia się przyjętą przez Autorkę metodą analizy tekstu. Spojrzenie etnologiczne na najważniejsze dramaty Wyspiańskiego pozwala zbadać twórczość młodopolskiego artysty w szerszej, kulturowej perspektywie, a przede wszystkim ukazać bogate podłoże mitologiczne omawianych utworów. W tym sensie Iwona Rusek dociera do najbardziej uniwersalnych pytań: czym jest wolność, co stanowi wspólnotę, czym jest rytuał i tradycja.

Autorka książki w skondensowany sposób prezentuje nowe i żywe zarazem we współczesnym obiegu kulturowym odczytanie proponowanych utworów, szczególnie uwalniając czytelnika na trzy istotne aspekty: mit, tradycję oraz historię. Umożliwia to odbiorcy pełne zrozumienie uniwersalności przekazu dramatów Wyspiańskiego niezależnie od momentu dziejowego, a jednocześnie ukazuje wielość możliwych odczytań znanych utworów dramatycznych i pewną kulturową (czy szerzej... obyczajową) zależność społeczną. Oddana do druku w 2024 roku propozycja Iwony Rusek przybliży bogactwo semantyczne dramatów czwartego wieszca, a co więcej pogłębia obecne w dyskursie literaturoznawczym portrety psychologiczne bohaterów, jednocześnie uzupełniając szkic osobowościowy poszczególnych postaci o kontekst etnologiczny i mitologiczny zarazem.

Pierwszy człon tytułarny – mit staje się, jak pisze Autorka książki, „przechowalnią historii czynu”. To dzięki zakorzenionym

² I.E. Rusek, *Stanisław Wyspiański – Mit – tradycja – historia*, Warszawa 2024.

³ Iwona E. Rusek, dr hab., prof. UwB, kierownik Zakładu Badań Źródłowych nad Literaturą XIX i XX wieku na Uniwersytecie w Białymstoku, badaczka twórczości Juliusza Słowackiego, Stanisława Wyspiańskiego i Wacława Berenta. Zainteresowania badawcze Autorki niniejszej publikacji oscylują m. in. wokół tematów związanych z folklorem, mitologią i literaturą XIX wieku. Iwona Rusek ponadto jest także autorką scenariuszy pisanych dla Teatru Telewizji oraz Teatru Polskiego Radia. Laureatka Grand Prix XVII Festiwalu „Dwa Teatry – Sopot 2017”, nagrodzona w V Ogólnopolskim Konkursie „NDT” 2023 w kategorii Dramat.

w świadomości narodowej mitom czy legendom stajemy się „ziarnem wydającym plon”. To pierwotna, często nieświadoma myśl, o której Carl Gustaw Jung pisał, że staje się ustrukturyzowaną formą psychiczną przechodzącą z umysłu jednostki na ogół społeczny⁴. W tym względzie psychoanalitik nobilituje przede wszystkim kulturotwórczą funkcję mitów jako podstawowego nośnika wartości, idei czy nawet pewnych zasad moralnych dla określonej grupy społecznej. Mit u Wyspiańskiego, jak podkreśla Iwona Rusek, nie jest wyłącznie elementem identyfikującym grupy narodowe, lecz wiąże się z kulturowaną świadomością na temat tradycji, obrzędów i archetypów, a rozliczenie z poszczególnymi mitami, którego świadkiem stał się czytelnik „Wesela” jest próbą przebudzenia uśpionego społeczeństwa, swoistą drogą do „odnowy” moralnej, która miała dokonać się w człowieku za pomocą zetknięcia się z prawdą. Książka zatem, a może dokładniej... dramat (który *nota bene* był nieskrywanym marzeniem Stanisława Wyspiańskiego⁵) stanowi bramę do najczystsze- go źródła prawdy, do źródła poznania. To mityczne zetknięcie z autentycznością jest nieco magicznym przeżyciem, a podstawą staje się transcendentalne doświadczenie. Zdaniem Autorki do wskazanego przeżycia przybliża nas imaginacja. To imaginacja jako tajemnicze wyobrażenie pozwala przenikać uczucia, umysły i serca, oraz tworzyć dzieła absolutne, wielkie w swej formie

i treści. Imaginacja, bliska romantyzmowi, stawia Wyspiańskiego w kręgu pierwszych w Polsce pisarzy symbolicznych, którzy poszukują weny twórczej przede wszystkim we własnych odczuciach i przeżyciach. Iwona Rusek we *Wstępie* do swojej książki przywołuje jeden z listów Stanisława Wyspiańskiego, w którym autor *Wesela* konstatuje, że *tego, co nazywamy sztuką nauczyć się nie można*⁶, po czym Autorka książki interpretując słowa Wyspiańskiego dodaje, że prawdziwa sztuka jest wyrazem autoświadomego poszukiwania siebie w świecie, dążąc do zrozumienia istoty rzeczy i prawdy wykraczającej poza poznanie rozumowe. Artyści stają się „narzędziami” własnej fantasmagorii, zrodzonej z kontaktu z artystycznym i estetycznym doświadczeniem kontemplacji sztuki. W jednym z początkowych utworów Stanisława Wyspiańskiego pod tytułem *Daniel*⁷ bohater w utworze wypowiada następującą kwestię, która niejako może stanowić wewnętrzny monolog samego autora:

*Ja nie jestem jak tylko fantazją,
ja nie jestem jak tylko poezją,
ja nie jestem jak tylko duszą...
Ale za mną przyjdzie moc,
poczęta z moich słów...*⁸

Autor *Wesela* poszukiwał różnych inspiracji naukowych i twórczych zarazem. Sięgał po europejskie czasopisma (należy

⁴ Carl Gustav Jung, *Wspomnienia, sny, myśli, spisane i wydane do druku przez Anielę Jaffé*, tłum. L. Kolankiewicz, R. Reszke, Warszawa 1997, s. 359–360.

⁵ *Listy Stanisława Wyspiańskiego do Lucjana Rydla...*, cz. 1: *Listy i notatnik z podróży*, oprac. L. Płoszewski i M. Rydlowa, Kraków 1979, s. 232.

⁶ *Listy Stanisława Wyspiańskiego do Lucjana Rydla*, dzieło cyt., s. 94.

⁷ Utwór Stanisława Wyspiańskiego o tymże tytule to wczesne libretto operowe, w którym młody wizjoner, nieco upodobniony do artystycznego Mesjasza (proroka i poety) wypowiada cytowaną w tekście głównym kwestię.

⁸ S. Wyspiański, *Dzieła zebrane*, Kraków, t. I, s. 34.

przywołać „La Revue de Deux Mondes” czy „La Revue Encyclopedique”), czytał dzieło Lessinga *Laokoon*, a także Eckermannowskie rozmowy z Goethem, inspirował się wykładami Mickiewicza, pismami Józefa Kremera i jego uczniów, a także filozofią Fryderyka Nietzschego⁹. Treści te ukształtowały twórcę *Nocy listopadowej* i jednocześnie wpłynęły na intelektualny charakter jego twórczości, który w kontaminacji z wyobraźnią przyczynił się do stworzenia indywidualnego profilu artystycznego nazwanego przez Ewę Miodońską-Brookes „dramatem inteligencji”¹⁰. Iwona Rusek w swojej książce podkreśla, że każde dzieło Wyspiańskiego wymaga od czytelnika dużego zaangażowania intelektualnego, a proces czytelniczy przypomina jednocześnie pewien proces (samo)poznania. Kluczowym efektem intelektualnych a zarazem epistemologicznych zmagani, konkluduje Autorka, jest odpowiedź na pytanie: *czy jestem człowiekiem wolnym?* Odpowiedź na to i inne pytania (wskazuje Iwona Rusek) odnajdzie zaangażowany czytelnik, świadomy symbolicznych znaczeń i kontekstów.

Sfera mitycznych dociekań uaktualnia się w procesie obrzędowości, a więc działań w zgodzie z przyjętym wzorcem zachowań i norm utrzymanych w pewnym cyklu czasowym zgodnym z czasem liturgicznym (sakralnym) czy czasem wegetacyjnym (związanym z działaniem praw natury).

Pogłębione opisy wątków mitologicznych (szczególnie w przypadku analizowanej w książce *Nocy listopadowej*) ściśle przeplatają się z refleksjami na temat misteriiów (w szczególności w odniesieniu do mitu o Demeter i Korze), których analizy układają się na rodzimy obraz problemów narodowych. Iwona Rusek odwołuje się do płodności i witalności jaką posiada Demeter, gdy Kora znajduje się na powierzchni wraz z matką. Gdy córka opuszcza matkę, to stęskniona Demeter traci swoje siły i moc. *Bierze się to stąd, że wszystkie istoty ludzkie, nie tylko kobiety, noszą ten początek i tę dwoistość, która jest zarówno Matką, jak i Córką – w tej mierze są więc dziedzicami następstwa*¹¹ □ podkreśla autorka. Przytoczone słowa stają się punktem wyjścia do analiz związanych z ziarnem i siewem. Motyw ten dotyczy ściśle słów wypowiedzianych przez Korę w dramacie Wyspiańskiego:

*Oto wieki ożywią idące
Wieki i lata, co przyjdą,
żyć będą ziaren tych treścią*¹².

Słowa bohaterki utworu zostały zanalizowane przez Autorkę publikacji w kontekście mitologii słowiańskiej (Iwona Rusek dostrzegła podobieństwo w relacji między Demeter i Korą a Dziewanną i Marzanną). Wszak wskazane pary kobiet były nierozłączne i dzięki swej sile witalnej mogły zapoczątkować nowy początek, zasiać plon, który wykiełkuje w odpowiednim

⁹ E. Miodońska-Brookes, *Imaginacja, fantazja, wyobraźnia, inteligencja (w kręgu myśli Stanisława Wyspiańskiego)*, [w:] Stanisław Wyspiański: W labiryncie świata, myśli i sztuki, red. Anna Czabanowska-Wróbel, Kraków 2009, s. 24.

¹⁰ Tamże, s. 24. Autorka dostrzegła, że niezwykłość twórczości dramatycznej Wyspiańskiego wiąże się z przesunięciem akcentu ze sfery artystycznej dzieła literackiego na rzecz sfery egzystencjalnej. Więcej o tym w: Ewa Miodońska-Brookes, *Imaginacja, fantazja, wyobraźnia, inteligencja (w kręgu myśli Wyspiańskiego)*, dzieło cyt., s. 20–24.

¹¹ I. E. Rusek, *Stanisław Wyspiański – Mit – tradycja – historia*, dzieło cyt., s. 191.

¹² S. Wyspiański, *Noc listopadowa*, [w:] *Dzieła zebrane*, t. 1, pod red. L. Płoszowskiego, Kraków 1964, sc. VIII, s. 181.

czasie. Zasiانym ziarnem staje się głębokie poczucie patriotyzmu i chęć dążenia do odzyskania upragnionej niepodległości. *W ten sposób zaród życia, który znajduje się w ziarnie nie umiera, lecz przechodzi z pokolenia na pokolenia, krzepiąc wewnętrznie wszystkich członków danej wspólnoty*¹³. Słowa te ukazują swoistą przemianę, proces przekazywania materii fizycznej i duchowej zarazem, co jednocześnie ma związek z zasadą obrzędów misteryjnych dokonywanych w Eleusis: „umierać musi co ma żyć”¹⁴.

Przykład ten jednocześnie ukazuje jak ściśle są związki pomiędzy mitem, a obrzędowością. Obrzędowość, a więc szerzej tradycja wyrasta, podkreśla Autorka, ze świadomości przenikania się świata fantastycznego i realnego zarazem. Co więcej, we *Wstępie* książki czytelnik zaznajamia się ze słuszną konstatacją, iż tradycja pozwala stać się członkami wspólnoty zakorzenionej w krainie ducha. Jest zatem nieodłącznym elementem istnienia narodu. Zaś naród? W publikacji znajdujemy przypomnienie słów Poety, który zapytany przez Paninę Młodą o to: *Kaz jest Polska*, wskazuje na serce i odpowiada: *A to Polska właśnie*¹⁵ (akt III, sc. 16). Cytat ten uobecnia tezę, że prawdziwa świadomość i przynależność narodowa tkwi w umiłowanym przez Mickiewicza organie, w sercu. Dzięki temu kraj w trudach i zawiłościach historycznych jest w stanie przetrwać.

Dopełnieniem rozważań w publikacji są wątki historyczne, które stają się

spoiwem dwóch wcześniejszych elementów, a więc mitu i tradycji w niniejszej monografii. Wątki mityczne przeplatają się z bogato zarysowaną historią, których podstawą staje się bogata bibliografia. W „akompaniamencie” analiz związanych z *Weselem* Stanisława Wyspiańskiego pojawiają się liczne wątki dotyczące życia artystycznego bliskich osób autora *Warszawianki*. Biograficzne kwestie zostały uzupełnione o fragmenty korespondencji, której zawartość pozwala na stworzenie nieco intymnej biografii czwartego wieszczu. Tłem proponowanych rozważań są także kopie obrazów pochodzące z Muzeum Narodowego w Warszawie, Muzeum Narodowego we Wrocławiu, Krakowie, w Kielcach, Bydgoszczy czy w Lublinie, a także z kolekcji prywatnych (depozyt w Rydlówce) czy zachowanych archiwalnych fotografii (fotografia Stanisława Brzozowskiego pochodząca z Narodowego Archiwum Cyfrowego). Imponująca w tym względzie jest jakość reprodukowanych dzieł (w szczególności portretów) oraz przemyślana kompozycja, dzięki której słowo pisane „koresponduje” z dziełem malarskim.

Wątki historyczne nie dotyczą jednak wyłącznie biografii Stanisława Wyspiańskiego czy innych istotnych postaci (Kazimierza Przerwy-Tetmajera, Sióstr Pareńskich, Rodziny Mikołajczyków), ale co istotniejsze współtworzą szeroki horyzont symboli i artefaktów kultury, który zrozumienie pozwala czytelnikowi na nowo odczytać i zinterpretować twórczość Wyspiańskiego. Oprócz ważnych narodowych elementów związanych z problemem wolności i gotowości do czynu, uobecnione zostały sylwetki bohaterów narodowych, a sposób ich kreacji

¹³ I.E. Rusek, *Stanisław Wyspiański – Mit – tradycja – historia*, dzieło cyt., s. 263.

¹⁴ Tamże, s. 262.

¹⁵ Słowa cytowane za: I.E. Rusek, *Stanisław Wyspiański – Mit – tradycja – historia*, dzieło cyt., s. 266.

został uzupełniony o istotne dzieła historyczne z okresu rozbiorowego Polski (w tym propozycja Maurycego Mochnackiego: *Powstanie narodu polskiego w roku 1830 i 1831, t. 2, Poznań 1863* czy propozycja Barzykowskiego: *Historia powstania listopadowego, t. 1, Poznań 1863*). Autorka posługując się fragmentami historycznymi celnie uzupełnia interpretacje poszczególnych dramatów, ale ponadto, ukazuje heglowską koncepcję historii jako ciągłego procesu dochodzenia do wolności. Wolność (czy szerzej dążenie do wolności), podkreśla Iwona Rusek, pochodzi z woli samoświadomości, ale także z woli czynu, co odpowiada założeniem romantycznego filozofa, że wolność staje się podstawowym określeniem woli¹⁶.

Propozycja Iwony Rusek jest wnikliwą analizą najważniejszych dramatów Wyspiańskiego, a sposób opisu, prowadzenia wywodu (czy

można śmiało stwierdzić: swoistej narracji) w utworze ukazuje twórczy charakter pracy samej Autorki i skłonność do artystycznego, a przede wszystkim wielopłaszczyznowego ukazywania zakorzenionych w kulturze alegorii, archetypów i znaczeń. Bogactwo spuścizny mitologicznej (greckiej, rzymskiej czy słowiańskiej), liczne wskazówki interpretacyjne związane z polskim folklorem zaskakują odbiorcę i przede wszystkim ukazują inny niż dotychczas wachlarz komparatystycznych odniesień w twórczości Stanisława Wyspiańskiego. Jest to ciekawa, pogłębiona interpretacja, która stawia przed czytelnikiem szereg zadań intelektualnych, porównawczych i egzystencjalnych, gdyż prócz literackich oraz kulturowych dociekań Autorka pozostawiła mnogość pytań o sens, wolę, a także chęć poszukiwania jednostkowej i wspólnotowej wolności.

¹⁶ Z. A. Pelczyński, *Wolność u Hegla*, [w:] *Wolność, Państwo, Społeczeństwo. Hegel a problemy współczesnej filozofii politycznej*, pod red. M.N. Jakubowskiego, Wrocław 1998, s. 145.

AGATA CZAPIEWSKA – doktorantka w Szkole Doktorskiej Academia Artium Humaniorum działającej przy Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, jej zainteresowania badawcze oscylują

wokół problematyki geografii literackiej i socjologii literatury (w szczególności w odniesieniu do literatury XIX i XX wieku). E-mail: 503521@doktorant.umk.pl